

พิพิธภัณฑกับคุณค่าด้านการศึกษาจากประสบการณ์

ฐิติพร มีศิลป์

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (หลักสูตรนานาชาติ)
สาขาวิชาการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมและการท่องเที่ยว
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

เมื่อพิจารณาเป้าหมายหลักขององค์กรที่สนับสนุนด้านการศึกษาอย่างพิพิธภัณฑ สารที่พิพิธภัณฑทั่วโลกสื่อออกมาถึงมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมจากอดีตสู่ปัจจุบัน เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการออกแบบอนาคตของสังคมนั้นๆ ประเทศไทยก็ดูเหมือนจะเดินตามภาพลักษณ์ของพิพิธภัณฑในประเทศอื่นๆ กล่าวคือ การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑและการหยิบยกเรื่องราวมาสื่อความหมายจากวัตถุทางความทรงจำ หรือมรดกทางภูมิปัญญา มักเป็นไปตามความต้องการสื่อสารจากมุมมองของคนทำงานพิพิธภัณฑ ซึ่งอาจไม่เข้าถึงสารที่ผู้ชมต้องการได้รับ อาจเรียกได้ว่าสมดุระหว่างอุปทาน หรือความต้องการในการให้บริการ และอุปสงค์ หรือความต้องการในการรับบริการ ยังไม่เกิดขึ้นในงานพิพิธภัณฑทั่วไปในประเทศไทย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกหัวข้อ “มุมมองของคนไทยต่อหน้าที่ของพิพิธภัณฑ” มีจุดประสงค์เพื่อ 1) นำเสนอมุมมองส่วนหนึ่งของผู้ชื่นชอบการชมพิพิธภัณฑและผู้ไม่ต้องการชมพิพิธภัณฑ และ 2) เชิญชวนให้ช่วยกันค้นหาว่า แท้จริงแล้ว พิพิธภัณฑไทยสามารถตอบโจทย์การเป็นองค์กรสนับสนุนด้านการศึกษาและเรียนรู้จากประสบการณ์การมีส่วนร่วมของผู้ชมในรูปแบบใด 3) การสื่อความหมายในพิพิธภัณฑแสดงถึงการส่งคุณค่าแท้หรือคุณค่าเทียม (คุณค่าเสริม) ของการศึกษาสู่สังคมไทย

คำสำคัญ: พิพิธภัณฑ | คุณค่า | การศึกษาจากประสบการณ์

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “มุมมองของคนไทยต่อหน้าที่ของพิพิธภัณฑ (Investigation of Thais' Perception towards Museums)” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตรการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมและการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยศิลปากรซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

Museum and Its Values of Education from Experiences

Titiporn Meesil

Ph.D. Program in Architectural Heritage Management and Tourism (International Program)
Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

Museum as an educational institution, has the purpose of passing on knowledge from the past to the present so that society can set its path towards the future. In this respect, it appears that Thailand has taken the same direction as other countries. Museums have been set up and stories have unfolded through artifacts, objects and memorabilia that are reminders of past wisdoms. Such stories are, most of the time, interpretations from the point of view of museologists and may not always concur with what the visitors expect. In other words, the supply (which refers to providing services), and demand (which refers to using the services), are out of balance and inconsistent as far as museums in Thailand are concerned.

This article is part of a dissertation on the topic of “Investigation of Thai People’s Perception towards Museums”. The objectives are: 1) to convey the opinions of those who appreciate visiting museums and those who do not, 2) invite readers to express opinions on how museums can best represent their role as educational institution, and 3) find out whether information conveyed in museums are of direct or indirect educational value.

Key Word: Museum | Values | Education from Experiences

1. บทนำ

ในปี ค.ศ. 1998 โวลเกอร์ กราสมัค (Volker Grassmuck) กล่าวไว้ในบทความ “*The Living Museum*” (Grassmuck, 1998) ว่า “วัฒนธรรมโลก (World culture)” เกิดขึ้นได้จากการมีพิพิธภัณฑ์เสมือนจริง (Virtual museum) ที่ทำให้ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ส่วนไหนของโลกสามารถมีประสบการณ์ในการท่องเที่ยวทั่วโลก แม้ว่าจะมีความขัดแย้งเกิดขึ้นอย่างน้อย 3 ประการ เช่น

1) ความขัดแย้งระหว่างวัตถุที่มีขึ้นเดียวในโลกกับความต้องการของคนหลายล้านคนที่ต้องการให้วัตถุชิ้นนั้นเป็นวัตถุจากวัฒนธรรมของตน

2) ความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมโลกที่ความทรงจำร่วมเป็นของทุกคนบนโลกกับการเมืองที่ต้องการสร้างอัตลักษณ์ของประเทศผ่านการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์โดยใช้วัตถุทางความทรงจำ

3) ความขัดแย้งระหว่างการใช้เทคโนโลยีเพื่อแสดงออกถึงความทันสมัยกับการเรียนรู้จากประสบการณ์กับวัตถุทางความทรงจำการณีสถานที่จริง

ผู้เขียนบทความดังกล่าวให้ทัศนะว่า พิพิธภัณฑ์เสมือนจริงเป็นคลังความรู้ของโลกและพยายามกำจัดการแข่งขันความรู้ไว้แคในพิพิธภัณฑ์ ความกลัวการสูญสลายของวัฒนธรรม (Terminal culture) ก่อให้เกิดกระแสการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งต่อไปยังคนรุ่นต่อไป อย่างไรก็ตาม คำถามที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์การอนุรักษ์ในปัจจุบันคือ 1) การเข้าชมทั้งพิพิธภัณฑ์เสมือนจริงและพิพิธภัณฑ์ในแต่ละท้องถิ่นสามารถให้แค่ข้อมูล (Information) หรือให้ความรู้ (Knowledge) ต่อผู้ชม และ 2) ผู้ชมคาดหวังให้พิพิธภัณฑ์เป็นผู้ผลิตกิจกรรมสันทนาการ (Recreational use of culture) หรือเป็นผู้ให้บริการกระตุ้นการเรียนรู้ (Reproduction of knowledge)

เมื่อกลับมามองพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นพิพิธภัณฑ์ที่ใช้วัตถุเป็นจุดเด่นของการจัดแสดง (Object based museums) ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์แบบจารีต หรืออีกประเภท คือ พิพิธภัณฑ์ที่ใช้เรื่องราวความทรงจำเป็นจุดชักจูงความสนใจของผู้ชม (Story based museums) รวมไปถึงสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่คล้ายพิพิธภัณฑ์อันใช้ประสบการณ์ของผู้ชมจุดประกายให้เกิดการเรียนรู้ หรืออาจจะเป็นพิพิธภัณฑ์ฐานประสบการณ์ (Experience based museums) แทบทุกที่ดูเหมือนจะใช้วัฒนธรรมที่ตายไปแล้วหรือมีแนวโน้มที่จะหายไป มาสร้างความพิเศษให้เกิดความน่าสนใจ โดยที่ความพิเศษนั้นมาจากการสื่อความหมายในคุณค่าและมูลค่าของวัตถุที่เต็มไปด้วยเรื่องราวและความทรงจำ

ตามที่พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต ได้เสนอไว้ในปรัชญาการศึกษาของไทย (Brahmagunabhorn, 2013: 22) ในประเด็นที่ว่าด้วย “คุณค่า” ว่าจำแนกเป็น “คุณค่าแท้จริง (Absolute Value)” ซึ่งหมายถึง คุณค่าที่เกิดขึ้นกับตัวผู้เรียนรู้ในมิติต่างๆ โดยเฉพาะประเด็นของการพัฒนาคุณภาพชีวิต นอกจากนี้ ยังเสนอให้เห็นถึง “คุณค่าเสริม (Supportive Value)” ซึ่งหมายถึง ผลพลอยได้ที่การศึกษาได้ทำให้ผู้เรียนได้ยกระดับสถานะทางสังคม

จากประเด็นดังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้ออกแบบระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อทำความเข้าใจในประเด็นเรื่อง “คุณค่าแท้จริง (Absolute Value)” และ “คุณค่าเสริม (Supportive Value)” ผ่านมุมมองของ “ผู้เยี่ยมชม (Visitor)” ซึ่งใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) และทำการศึกษาด้วยวิธีการ สันทนากลุ่มแบบเจาะจงด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (Focus Group and Indept Interview) โดยมีพื้นที่ศึกษา 3 แห่ง คือ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (Museum Siam) และชุมชนคลองบางหลวง ทั้งนี้ ได้เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบสนทนา (Dialogue) จากกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 48 คน เป็นชาย 20 คน และหญิง 28 คน ทุกคนมีระดับการศึกษาตั้งแต่มัธยมปลายขึ้นไป กลุ่มแรกเป็นบุคคลที่อยู่ในช่วงอายุ 18–25 ปี กลุ่มที่สองอายุ 26–40 ปี และกลุ่มที่สามอายุ

41-80 ปี นอกจากนี้ ยังได้ข้อมูลเชิงทัศนคติจากการเก็บข้อมูลวิจัยด้วยวิธีการสนทนากลุ่มแบบเจาะจงด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (Focus Group and Indept Interview) ผู้ปฏิบัติการทางพิพิธภัณฑ์ (Museum Operater) ที่เข้าร่วมในเวทีเสวนาเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย และการอบรมดำเนินงานพิพิธภัณฑ์กับสถาบันภาษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหิดล ระหว่างปี พ.ศ. 2557-2558

ทั้งนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้ง 3 กลุ่ม เป็นผู้ไม่ประสงค์จะออกนาม ผลการวิจัยจึงกล่าวถึงผู้ให้สัมภาษณ์โดยการนำเสนอบางส่วนของบริษัทสัมภาษณ์เพื่อสนับสนุนสิ่งที่ค้นพบ การวิเคราะห์ในบทความนี้ใช้ปรัชญาการศึกษาของไทย (Brahmagunabhorn, 2013: 22) เป็นเครื่องมือในการศึกษา เพื่อค้นหาว่า แท้จริงแล้ว พิพิธภัณฑ์สามารถสื่อความหมายในการจัดแสดงเพื่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ (Hutangkun, 2011) โดยให้คุณค่าด้านการศึกษาจากประสบการณ์ได้อย่างไร

2. พิพิธภัณฑ์กับการศึกษา

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร กล่าวไว้ในบทความ “พิพิธภัณฑ์กับการจัดการมรดกวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน” ว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนไทยทั่วไปไม่ให้ความสำคัญต่อพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงวัตถุโบราณคือ ระบบการศึกษาใช้ความทันสมัยเป็นแนวทางหลักในการพัฒนาสังคม คุณค่าทางความทรงจำของวัตถุ เรื่องราวในอดีต ความเชื่อ และวัฒนธรรมที่เป็นรากเหง้าของสังคม ถูกมองเป็นเรื่องงมงาย และความเป็นปัจเจกชนของคนไทยในปัจจุบันมองมรดกทางวัฒนธรรมเป็นเพียงสินค้าที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ และละเลยคุณค่าทางความทรงจำของมรดกนั้นๆ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดจากคำกล่าวนี้นี้ คือ กรณีกิจกรรมไทยแลนด์เคาดาวน์ 2016 ที่ใช้พระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสถานที่จัดงานมหรสพในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ (ภาพข่าวจาก <http://travel.sanook.com/1397345/>) เห็นได้ชัดว่า ผู้จัดงานนำมรดกทางวัฒนธรรมมาสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยเลือกที่จะล้มคุณค่าทางศาสนาและความหมายด้านความเคารพนับถือที่คนไทยมีให้กับ “คุณค่าทางนามธรรมของวัตถุทางวัฒนธรรม (Intangible values of material culture)” ผู้ให้สัมภาษณ์ซึ่งเป็นผู้ชื่นชอบการชมพิพิธภัณฑ์ ให้ความเห็นว่า

“เรามัวแต่มองไปข้างหน้า จนลืมหันกลับไปมองข้างหลัง ให้เข้าใจว่าเรามาขึ้นตรงนี้ได้อย่างไร มองวัฒนธรรมเป็นสินค้ากันไปหมด อีกหน่อยคงไม่เหลือคุณค่าอะไรให้จดจำ”

สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2558

ปรากฏการณ์นี้เป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้เกิดคำถามว่า คนไทยให้ความสำคัญกับการศึกษามรดกทางวัฒนธรรมเพียงพอแล้วหรือยัง และพิพิธภัณฑ์อันเป็นสัญลักษณ์ของแหล่งเรียนรู้สามารถทำหน้าที่ได้การศึกษาได้อย่างไร

จากการศึกษาในประเด็นที่ว่าด้วยปรัชญาการศึกษาไทย (Brahmagunabhorn, 2013: 53) อธิบายไว้ว่า ปัญญาเป็นแก่นนำของการศึกษา เพราะปัญญานำทางซึ่งทางออกของปัญหา การจะมีปัญญาได้ต้องมี 1) องค์ประกอบภายนอก เช่น สิ่งแวดล้อมและสังคมที่ดี และ 2) องค์ประกอบภายใน เช่น การใช้ความคิดการหลักความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผล หากเราจะโยงความหมายของการศึกษาเข้ากับงานพิพิธภัณฑ์ นอกจากตัวผู้ศึกษาหรือผู้ชมพิพิธภัณฑ์สามารถฝึกฝนตนเองให้สร้างความคิดในลักษณะเป็นเหตุเป็นผลด้วยองค์ประกอบภายในตนเองแล้ว พิพิธภัณฑ์ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ประกอบภายนอกควรมีวิธีการสื่อความหมายในการจัดแสดง

ให้สร้างบรรยากาศหรือสิ่งแวดล้อมที่นำไปสู่การรู้จักคิดหาเหตุผล กระตุ้นให้ผู้ชมสร้างความรู้จากภายใน เพื่อมุ่งไปสู่ภาวะเป็นอิสระจากความไม่รู้ ส่งผลถึงการพัฒนาชีวิตของตนเองจนขยายวงกว้างไปถึงการพัฒนาสังคมในที่สุด

โจทย์สำคัญที่พิพิธภัณฑ์ต้องตีความเพื่อสื่อความหมายในการจัดแสดงคือการกำหนดเนื้อหาเพื่อคุณค่าที่แท้จริงของการศึกษา (Brahmagunabhorn, 2013: 22) ควรค้นคว้าว่า การตีความเพื่อสื่อความหมายนั้น ให้คุณค่าแท้ (Absolute values) หรือ คุณค่าเสริม (Supportive values) แก่ผู้ชม ซึ่งความหมายของคุณค่านั้นมีดังต่อไปนี้

จากที่กล่าวมาเบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิดที่ว่าด้วย “คุณค่าแท้” ที่หมายถึง ความหมายและประโยชน์ที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตนเองโดยตรง จัดเป็นการเกี่ยวข้องด้วยปัญญา เรียกได้ว่าคุณค่าที่สนองปัญญา เช่นอาหารที่มีคุณค่าสำหรับรับประทานหล่อเลี้ยงร่างกาย ทำให้มีกำลังมีสุขภาพ ดำรงชีวิตอยู่ได้ผาสุก ปฏิบัติกิจหน้าที่ของตนได้ รยยนต์ช่วยให้เดินทางได้รวดเร็ว เกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่การงานและความเป็นอยู่ ควรมุ่งเอาความสะอาด ปลอดภัย แข็งแรง ทนทาน ในขณะที่ “คุณค่าเสริม” หมายถึง ความหมายและประโยชน์ที่มนุษย์พอกพูนให้แก่สิ่งนั้น เพื่อเสริมราคาของตัวตน ที่หลงผิดยึดไว้ จัดเป็นการเกี่ยวข้องด้วยตัณหา เรียกได้ว่า คุณค่าที่สนองตัณหา เช่นอาหารมีคุณค่าสำหรับรับประทานให้เอร็ดอร่อย แสดงฐานะความโก้หรู เสริมความสนุกสนาน รยนต์เป็นเครื่องแสดงฐานะ ความโก้ ความมั่งมี ควรให้สวยงามและเด่นที่สุด ดังนี้เป็นต้น (Brahmagunabhorn, 2013: 22-23)

หากโจทย์ของพิพิธภัณฑ์คือการสื่อความหมายเพื่อกระตุ้นให้ผู้ชมเกิดการศึกษา พิพิธภัณฑ์จำเป็นต้องออกแบบการจัดแสดงเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อผู้เข้าชมโดยส่งผลให้เกิดความคิดในการแก้ปัญหาของตนเองโดยตรง อาจเรียกได้ว่า เป็นการสื่อความหมายเพื่อส่งเสริมปัญญาของผู้ชม เช่น หากพิพิธภัณฑ์ต้องการจัดนิทรรศการหัวข้ออาหารไทย ซึ่งถือได้ว่าเป็นมรดกทางภูมิปัญญาไทย โจทย์ของการสื่อความหมายในพิพิธภัณฑ์อาจเป็นคำถามที่ว่า มีวิธีการอย่างไรในการจัดแสดงให้ผู้ชมรู้สึกถึงคุณค่าของอาหารไทยในฐานะที่เป็นอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย รู้สึกต้องการดูแลสุขภาพด้วยการหาความรู้เกี่ยวกับส่วนผสมที่มีประโยชน์ต่อสุขภาพ ต้องการรับประทานอาหารนั้น แทนการรับประทานอาหารจานด่วนอันเป็นค่านิยมแห่งความโก้หรูที่ผู้ผลิตสื่อออกมาในการประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ แต่หากพิพิธภัณฑ์ตั้งโจทย์ไว้แค่เพียงคุณค่าเสริมของนิทรรศการการจัดแสดงอาจมุ่งเน้นให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรม ต้องการเผยแพร่เพื่อแสดงตัวตนและรสนิยมจากประสบการณ์ตรง ดังที่เห็นได้ในการสื่อสารผ่านโซเชียล เน็ตเวิร์ค ซึ่งส่งผลให้เป็นการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว และนำไปสู่การส่งเสริมการกระจายตัวของเศรษฐกิจ เป็นต้น

จากคำให้สัมภาษณ์ผู้ที่ไม่สนใจเข้าชมพิพิธภัณฑ์ ได้ทราบทัศนคติที่น่าสนใจว่า พิพิธภัณฑ์อาจติดกับดักด้านรูปแบบจนเกินไป บางองค์กรที่ไม่ได้เรียกตัวเองว่าพิพิธภัณฑ์กลับมีความสามารถสื่อความหมายด้านการเรียนรู้ออกมาทางกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อหาทางออกให้กับปัญหาของตนเองโดยกระตุ้นให้เกิดปัญญา เรียนรู้ความคิดของตนเองจากสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นรอบตัว จนสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาสังคม หนึ่งในความเห็นจากผู้ที่ไม่เข้าชมพิพิธภัณฑ์คือ

“พิพิธภัณฑ์อาจต้องมาเรียนรู้วิธีการจัดกิจกรรมของหอจดหมายเหตุพุทธทาส เพื่อให้เข้าถึงความต้องการด้านการศึกษาของผู้ชม มาที่นี้ ทำให้รู้จักตัวเอง และได้เรียนรู้ว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมส่งผลอย่างไรต่อวิถีชีวิตของเรา รู้จักหยุดมองความคิด ปรับตัวและปรับใจให้รู้ทันความเปลี่ยนแปลง” (สัมภาษณ์ วันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2558)

3. พิพจน์กับประสบการณ์

“...ประสบการณ์ คือสิ่งที่ได้ประสบหรือรับรู้อย่างเดียวกัน บุคคลผู้ประสบหรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่าง สุดแต่โครงสร้างของจิต หรือแนวทาง ความเคยชินต่างๆ ที่เป็นเครื่องปรุงของจิต คือสังขารที่ผู้นั้นสั่งสมไว้ หรือสุดแต่การทำให้ในขณะนั้นๆ

ของอย่างเดียวกัน หรืออาการกิริยาเดียวกัน คนหนึ่งมองเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางดีงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศล แต่อีกคนหนึ่งเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็นโทษ เป็นอกุศล แม้แต่บุคคลคนเดียวกัน มองเห็นของอย่างเดียวกัน หรือประสบอารมณ์อย่างเดียวกัน แต่ต่างขณะ ต่างเวลา ก็อาจคิดเห็น ปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่าง คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดี ทั้งนี้โดยเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว” (Brahmagunabhorn, 2013: 41)

ความหมายของประสบการณ์ตามวิธีคิดตามหลักพุทธธรรม (Brahmagunabhorn, 2013: 41) ทำให้การรับสารที่สื่อความหมายในพิพจน์ที่แตกต่างกันไปตามประสบการณ์ที่หลากหลายของผู้ชม สถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่คล้ายพิพจน์อันใช้ประสบการณ์ของผู้ชมเข้าไปสัมผัสประสบการณ์ของเจ้าของวัฒนธรรม (Experience based museums) จึงเป็นการสื่อสารสองทาง (Two way communication) ระหว่างผู้ชมและเจ้าของชุมชน การนำเสนอเรื่องราวชีวิตของคนในท้องถิ่นให้คนอื่นได้รับรู้ โดยคนท้องถิ่นนั้นได้ร่วมกันทบทวนความรู้ เรื่องราวจากอดีต เพื่อถ่ายทอดให้กับคนในปัจจุบันเรียนรู้ ทำให้ความรู้กว้างไกลไปสู่อนาคต (Praicharnjit, 2015) พิพจน์ที่มีชีวิต (Living museums) จึงเป็นโรงละครชีวิตจริงที่เชิญชวนให้คนต่างวัฒนธรรมได้ทำความรู้จัก จนเกิดความเข้าใจในคุณค่าของวัฒนธรรมนั้นๆ

ดร. รุ่งเรือง ลิ้มชูปฏิภาณ อธิบายแนวคิดประจักษ์นิยมไว้ว่า ชีวิตคือการเรียนรู้ซึ่งประจักษ์จากประสบการณ์ (Limchupatipa, 2013: 86) การสะสมประสบการณ์เป็นพื้นฐานของการพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญ พิพจน์ที่เป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ของแหล่งเรียนรู้จึงมีหน้าที่สื่อความหมายให้เกิดการศึกษาจากประสบการณ์ และกระตุ้นให้เกิดความปรารถนาเข้าไปทำความรู้จักวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของตน โดยประสบการณ์นี้อาจนำไปสู่ทางออกของความขัดแย้งที่สามารถเกิดขึ้นในวัฒนธรรมโลก ดังที่กล่าวไว้ในบทนำ

ปัจจุบันแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมถูกมองเป็นพิพจน์ที่มีชีวิตที่ผู้ชมสามารถบริโภคประสบการณ์จากการท่องเที่ยวในชุมชนที่มีวัฒนธรรมต่างไปจากชีวิตประจำวันของผู้ชม คนในชุมชนเองก็สามารถพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนจากการเป็นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม โดยการอนุรักษ์วัตถุที่มีคุณค่าทางนามธรรม (Intangible values of material culture) และภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่ตรงต่อความต้องการการบริโภคประสบการณ์ที่น่าประทับใจของนักท่องเที่ยว (Urry 1990, Sharpley 2000 อ้างถึงโดย McKercher และ Cros, 2002: 28)

ชุมชนคลองบางหลวงเป็นหนึ่งตัวอย่างที่ทั้งสถานที่และวิถีชีวิตของชุมชน ยังคงแสดงให้เห็นสภาพแวดล้อมตามแบบชุมชนริมคลองที่กำลังอยู่ภายใต้สภาวะการณ์ที่ต้องปรับตัวใหม่ต่อการเปลี่ยนแปลง ทั้งในประเด็นเกี่ยวกับสาธารณูปโภค และการคมนาคมที่แวดล้อมเข้ามา ทั้งนี้ เมื่อผู้มาเยือนเดินทางมายังชุมชนจะพบว่า ที่ตั้งและการเข้าถึงชุมชนได้แสดงถึงบรรยากาศของรอยต่อระหว่างความร่วมมือกลับสู่วิถีชีวิตริมคลองที่อยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อม กล่าวคือ จากสถานีรถไฟบางหว้า เข้าซอยวัดคูหาสวรรค์ ผ่านอาคารพักอาศัยแบบคอนโดมิเนียม ตึกแถว โรงเรียน บ้านไม้ เข้าสู่ชุมชนริมคลอง จากสภาพภายนอกที่ถูกพัฒนาด้วยการคมนาคมที่

ทันสมัย เข้าสู่ภายในชุมชนที่ยังคงสภาพแวดล้อมและคุณลักษณะของการรักษาวัฒนธรรมการอยู่อาศัยริมคลองไว้ได้ ถือเป็น “การจัดแสดงที่ไม่ได้จัดแสดง” ที่สร้างความประทับใจจากประสบการณ์ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในชุมชน อีกหนึ่งในผู้ไม่เข้าชมพิพิธภัณฑ์ให้สัมภาษณ์ว่า

“มาที่นี่เหมือนเดินเข้าไปในอดีต ใครจะคิดว่าปากทางเข้าเป็นสถานีรถไฟฟ้าวัยยังมีย่านบ้านไม้ริมคลองมีเจดีย์ มีการแสดงหุ่นละครเล็ก มีความพิเศษในความธรรมดา” (สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2558)

จากคำให้สัมภาษณ์นี้ หนึ่งในโจทย์ที่พิพิธภัณฑ์ต้องให้ความสำคัญ คือ การหาความพิเศษในความธรรมดาเพื่อสื่อความหมายให้ตรงต่อความคาดหวังของผู้ชมจนสามารถสร้างประสบการณ์ใหม่หลังจากเข้าชมการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์

3. พิพิธภัณฑ์กับคุณค่าด้านการศึกษาจากประสบการณ์

จากวิธีคิดตามหลักพุทธธรรม (Brahmagunabhorn, 2013: 41) ประสบการณ์เป็นส่วนผสมของวิสัยการมองโลก ทศนคติ และวิถีชีวิต ความต้องการของผู้ชมพิพิธภัณฑ์จึงหลากหลายไปตามมุมมองของคนแต่ละช่วงอายุ อาจารย์ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง ผู้เชี่ยวชาญด้านพิพิธภัณฑ์ให้ความเห็นในงานงานเสวนาวิชาการหัวข้อพิพิธภัณฑ์ไทยในศตวรรษที่ 21 “ทิศทางพิพิธภัณฑ์ยุคใหม่ควรเป็นอย่างไร” เมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2559 ว่า

“อาจเป็นที่เวลาเปลี่ยน ประสบการณ์เปลี่ยน การคาดหวังในการเข้าชมจึงเปลี่ยนไป คำถามคือพิพิธภัณฑ์ไทยในปัจจุบันมีพื้นที่ให้กับคนทุกกลุ่มแล้วหรือยัง การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เป็นเพียงการให้ข้อมูลแบบทางหนังสือไว้บนผนังห้องจัดแสดง (book on the wall) หรือเป็นการจัดแสดงที่สามารถกระตุ้นการเรียนรู้จากการเข้าชมพิพิธภัณฑ์”

เนื่องจากผู้ชมในแต่ละพิพิธภัณฑ์มีความต้องการที่หลากหลาย การเชื่อมโยงความสนใจของผู้ชมเข้ากับโจทย์การสื่อความหมายในพิพิธภัณฑ์เป็นเรื่องจำเป็นที่พิพิธภัณฑ์ต้องศึกษาอย่างต่อเนื่อง การออกแบบการวัดผล การเข้าชมจึงไม่ได้จำกัดอยู่แค่ผลตอบแทนทางมูลค่าซึ่งพิพิธภัณฑ์จะนำมาเป็นการลงทุนต่อไปในอนาคต แต่ต้องคำนึงถึงผลตอบแทนด้านคุณค่าที่ผู้ชมจะได้รับ เช่น การเข้าชมนั้นสามารถปรับเปลี่ยนทัศนคติซึ่งนำไปประโยชน์ในการใช้ชีวิตอย่างไร และการเปลี่ยนแปลงนี้ จะนำไปสู่การพัฒนาสังคมได้อย่างไร เพราะการเปลี่ยนแปลงนี้ถือเป็นผลลัพธ์ของการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผู้ชมได้รับจากการเข้าชมพิพิธภัณฑ์

ปัจจัยหนึ่งที่สามารถสร้างการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (Lifelong learning) จากประสบการณ์คือ การสร้างวัฒนธรรมความคิดสร้างสรรค์ (Creative cultures) โดยให้ผู้ทำงานพิพิธภัณฑ์และผู้ชมได้เรียนรู้กับสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นทุกวัน (Norris and Tisdale, 2014: 79) เมื่อผู้ชมมีโอกาสชมสิ่งที่เขาสนใจโดยการเข้าไปสัมผัสเรื่องราวของคนรุ่นก่อนจากเรื่องเล่าในพิพิธภัณฑ์ จนเกิดเป็นประสบการณ์ใหม่และมีความต้องการไปค้นคว้าเรื่องที่สนใจต่อ การเรียนรู้จึงไม่ได้หยุดที่การชมการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เท่านั้น แต่เป็นจุดเริ่มต้นของการกระตุ้นความคิดบางอย่างให้ผู้ชมต้องการนำประสบการณ์นั้นไปแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน ดังที่พิชญ์ สุภวานิช หัวหน้าฝ่ายนิทรรศการหอศิลป์วัฒนธรรมกรุงเทพมหานคร ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ในบทความ “หัวหอมในหอศิลป์” ว่า

“เราใช้วิธีเขียนปลายเปิด ในขณะเดียวกันเราก็ให้ผักปลาเขาโดยการแตกเนื้อหาออกมาว่ามีอะไรบ้างที่คุณควรรู้ ซึ่งผักปลาเหล่านี้สามารถประกอบเป็นอาหารจานนี้ได้ เช่น โลกาภิวัตน์ (Globalization) คืออะไร สัญลักษณ์ (Symbolism) คืออะไร เราให้ผักปลา แต่เขาจะผสมอาหารเป็นความคิดของเขา เขาต้องรวมเอง

เราใช้วิธีนี้กับงานที่ยากๆ ทำงานในมุมของการจัดลำดับย่อย (Micro level) แนะนำวิธีการ มีเนื้อหา มีฝึกปลา แต่จะไปผสมยังงี้ก็เป็นเรื่องของผู้ชมแต่ละคนเอง” (Mukdawichit, 2015: 128)

ตารางที่ 1 : แสดงการเปรียบเทียบระหว่างวัฒนธรรมความคิดสร้างสรรค์กับวัฒนธรรมเขตความปลอดภัย

วัฒนธรรมความคิดสร้างสรรค์ (Creative cultures)	วัฒนธรรมเขตความปลอดภัย (Comfort zone cultures)
- สื่อสารอย่างมีปฏิสัมพันธ์	- ส่งสารทางเดียวโดยละเลยผลตอบรับ
- ใช้หลักการจากความเป็นจริงตามธรรมชาติ	- ตัดสินถูกผิดจากมาตรฐานที่ยอมรับแล้ว
- ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์	- เคร่งครัดตามมาตรฐาน
- เรียนรู้จากความผิดพลาด	- หลีกเลี่ยงความผิดพลาด
- ทุกอย่างเป็นไปได้	- นำเชื่อถือเมื่อเป็นไปตามมาตรฐาน
- รับฟังความคิดเห็นหลากหลาย	- เลือกฟังความคิดเห็นที่ตรงกับมาตรฐาน
- มีโอกาสสำหรับสิ่งใหม่เสมอ	- มาตรฐานถูกต้องเสมอ
- เปิดปลายให้คิดต่อ	- ปิดปลายเพื่อสรุป

ปรับปรุงเพิ่มเติมจาก: Model for comparing the qualities of a creative leader and a traditional leader โดย John Maeda อ้างถึงโดย Linda Norris and Rainey Tisdale (2014) Creativity in Museum Practice (พิมพ์ครั้งที่ 1) Left Coast Press, Inc. หน้า 79

ประเด็นของการเปรียบเทียบวัฒนธรรมความคิดสร้างสรรค์กับวัฒนธรรมเขตความปลอดภัย ไม่อาจบ่งชี้ได้ว่าวัฒนธรรมหนึ่งเด่นกว่าหรือด้อยกว่าอีกวัฒนธรรม หากเป็นการเปรียบเทียบเพื่อนำไปใช้กับสถานการณ์ที่เหมาะสม ผู้มีหน้าที่ออกแบบการสื่อความหมายในพิพิธภัณฑ์จึงต้องศึกษาทั้งปัจจัยภายใน เช่น สารที่พิพิธภัณฑ์ต้องการสื่อ และปัจจัยภายนอกเช่น ความคาดหวังของผู้ชมที่มีต่อพิพิธภัณฑ์ การออกแบบสื่อความหมายจึงต้องอาศัยวิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ (Brahmagunabhorn, 2013: 25) กล่าวคือ

ขั้นที่หนึ่ง มองข้อมูลเกี่ยวกับสารที่ต้องการสื่อ และความคาดหวังของผู้ชมตามความเป็นจริง โดยปราศจากความคิดโน้มเอียงไปตามความต้องการของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

ขั้นที่สอง ออกแบบการสื่อความหมายความรู้ ความเข้าใจ และปัจจัยให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ เพื่อสร้างวัฒนธรรมความคิดสร้างสรรค์จากการสื่อสารแบบมีปฏิสัมพันธ์ แทนที่จะเป็นการสื่อสารทางเดียว โดยไม่มีการวัดผลว่าสารนั้นให้ประโยชน์กับผู้ชมในรูปแบบใด เพื่อให้เกิดความกลมกลืนซึ่งส่งประโยชน์สูงสุดในการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างพิพิธภัณฑ์และผู้ชม

เมื่อการสื่อความหมายเพื่อสนับสนุนให้การเรียนรู้จากประสบการณ์เป็นเรื่องจับต้องได้ผ่านการจัดแสดงมรดกทางวัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อประสาทสัมผัส ชาญชัยในคุณค่า ความงามของวัตถุทางความทรงจำในสถานที่ที่เต็มไปด้วยหลักฐานทางภูมิปัญญา ซึ่งสามารถสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้และความเข้าใจกันระหว่างเจ้าของ

วัฒนธรรมและผู้ชม (Staiff, 2014: 68) คุณค่าด้านการศึกษาจากประสบการณ์จึงเกิดจากการสื่อความหมายเพื่อสนับสนุนให้เกิดความรู้สึกต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อพัฒนาตัวเองและสังคม ตระหนักในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจของมรดกนั้นๆ สามารถรักษาสสมดุลระหว่างการพัฒนาทางสังคมและการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยที่การสื่อความหมายนั้นมุ่งหวังที่จะจัดหรือบรรเทาความขัดแย้งจากความหวงแหนที่ดิน 5 ประการ (Brahmagunabhorn, 2015: 62) คือ

- 1) ความหวงแหนที่ดินที่อยู่อาศัย เกี่ยวกับเรื่องประเทศท้องถิ่น ดินแดน
- 2) การหวงแหนที่ดินพวกล่า เกี่ยวกับเรื่องพรรคพวกพงศ์เผ่า เหล่ากอ หรือชาติพันธุ์ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic groups) และศาสนิกชน (religious groups)
- 3) ความหวงแหนที่ดินลาภผล เกี่ยวกับเรื่องลาภ ทรัพย์สมบัติ และผลประโยชน์ต่างๆ
- 4) ความหวงแหนที่ดินชั้นวรรณะ เกี่ยวกับเรื่องชนชั้น สัตว์ ผีบรรพบุรุษ
- 5) ความหวงแหนที่ดินภูมิธรรมภูมิปัญญา ในเรื่องของวิทยาการ ความรู้ คุณพิเศษ วุฒิ ความดีงาม ความก้าวหน้าทางภูมิธรรม ภูมิปัญญา และความสำเร็จต่างๆ

4. บทสรุป

หากจะกล่าวถึงพิพิธภัณฑ์ในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้อย่างต่อเนื่องที่ให้คุณค่าด้านการศึกษาจากประสบการณ์ โจทย์ที่พิพิธภัณฑ์ควรมีให้กับการตีความการสื่อความหมายคือ

- 1) พิพิธภัณฑ์วางตำแหน่งของตัวเองในรูปแบบใด เป็นหนึ่งในองค์กรที่สร้างเครื่องมือแสดงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมโดยให้คุณค่าเสริมของการศึกษาให้มีความสำคัญกับกลุ่มคนที่ชื่นชอบการชมพิพิธภัณฑ์และเลือกที่จะละเลยกลุ่มที่ไม่สนใจชมพิพิธภัณฑ์ หรือเป็นองค์กรสนับสนุนการศึกษา มีหน้าที่ในการกระตุ้นให้เกิดคุณค่าแท้ของการศึกษาคือเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับทั้งผู้ที่สนใจและไม่สนใจพิพิธภัณฑ์
- 2) หากพิพิธภัณฑ์วางตำแหน่งของตัวเองไว้ที่การเป็นองค์กรสนับสนุนการศึกษา พิพิธภัณฑ์สามารถพัฒนาองค์กรไปสู่การเป็นปัจจัยภายนอกที่ส่งเสริมการเรียนรู้จากปัจจัยภายในของผู้ชมโดยการส่งสารในสื่อความหมายในพิพิธภัณฑ์ได้อย่างไร
- 3) พิพิธภัณฑ์มีวิธีการก้าวไปสู่การเป็นโรงงานผลิตปัญญาของมนุษย์จากการรักษาสสมดุลระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและการสร้างมูลค่าของมรดกนั้นเพื่อสนับสนุนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการสร้างทั้งคุณค่าแท้และคุณค่าเสริมของการศึกษาได้อย่างไร

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- Limchupatipa, Rungrueang. (2013). Chivit Phraputtasatsana Lae Wittayasat. (In Thai) [Life, Buddhism, and Science]. Bangkok: KongPhraPuttasatsanaSeuksa
- Mukdawichit, Katsara Kamawan. (Eds.) (2015) Pit Pipittapan. (In Thai) [Museum Refocused]. Bangkok: Pabpim
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2013). Pratya Karn Seuksa Kong Thai. (In Thai) [Philosophy of Education from Thais' Perspectives]. Bangkok: PriTham.
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2013). Witi Kit Tam Lak Puttatham. (In Thai) [Ways of

- Thinking from Principle of Buddhism]. Bangkok: ActivePrint.
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2015). Salai Khwam Kat Yang Kem Kang Duai Panya. (In Thai) [Lossen Conflicts with Intelligence]. Bangkok: ChalearnDeeManKong
 - Praicharnjit, Sayan. (2015). Pipittapan Boriban Kab Karnjatkarn Moradok Tang Wattanatham Chumchon Tongtin Yang Yangyuen. (In Thai) [Museum and Community Cultural Heritage Sustainable Management]. Retrieved May 2, 2016, from <http://asi.aru.ac.th/?p=1357>
 - Hutangkun, Tongjai. (2011). Khwammai Sakol Kong Pipittapan Lae Pattanakarn Kong Pipittapan Haeng Krung Siam. (In Thai) [International Definition of Museums and Development of Museums in Siam]. Retrieved May 28, 2016, from http://www.sac.or.th/databases/museumdatabase/article_inside.php?id=1266
 - Grassmuck, Volker. (1998). The Living Museum. Retrieved April 18, 2016, from <http://waste.informatik.hu-berlin.de/grassmuck/Texts/Museum/museum.html>
 - Norris, Linda and Tisdale. (2014). Creativity in Museum Practice. California: Left Coast Press Inc.
 - McKercher, Bob and Cros, Hilary du. (2002). Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management. New York: The Haworth Hospitality Press.
 - Staiff, Russell. (2014). Re-Imagining Heritage Interpretation: Enchanting the Past-Future. Surrey: Ashgate.

กิตติกรรมประกาศ

- ขอขอบคุณวิจัยจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ขอขอบคุณศาสตราจารย์สายันต์ ไพเราะญจิตร สำหรับคำแนะนำในการทำวิจัยจากบทความ “การศึกษาเกี่ยวกับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย”
- ขอขอบคุณอาจารย์ ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ สำหรับคำแนะนำในการเรียบเรียงบทความขึ้นนี้
- ขอขอบคุณ Dr. Staiff Russell อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์สำหรับคำแนะนำในทุกขั้นตอนของวิทยานิพนธ์
- ขอขอบคุณสถาบันภาษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหิดล และผู้เข้าร่วมอบรมทุกท่าน สำหรับข้อมูลและประสบการณ์การทำงานด้านพิพิธภัณฑ์
- ขอขอบคุณหลักสูตรการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมและการท่องเที่ยว อาจารย์ พนักงานมหาวิทยาลัย และเพื่อนร่วมหลักสูตรทุกท่าน สำหรับการแลกเปลี่ยนวิธีการเก็บข้อมูล
- และขอขอบคุณครอบครัวสำหรับการสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต